

TÜRKLÜK
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
12

Kurucusu:
Hakkı Dursun YILDIZ

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

İstanbul, Eylül 2002

SELÇUKLULAR ZAMANINDA SURIYE'DEKİ BÂTİNÎ FAALİYETLERİ

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

(İstanbul Üniversitesi)

Selçuklular ilk defa 456'da (1064) Emir Hanoğlu Harun et-Türkmânî kumandasındaki bin kişilik süvari birliğiyle Kuzey Suriye'ye girdiler ve bir süre Haleb'de kaldılar.¹ Daha sonra Afşin 1068 yılında Antakya üzerine sefer düzenledi ve şehri kuşattı.² Sunduk et-Türkî'de 1069'da Kuzey Suriye'ye inerek Haleb civarında akınlarda bulundu ve 1070'te Suriye'den Anadolu'ya geçti. Hanoğlu Harun, Afşin ve Sunduk'un Suriye'de gerçekleştirdikleri ilk fetih hareketi geçici bir istilâ olup, bölgeye yerleşmek amacıyla yapılmış bir fetih teşebbüsü değildi.

Selçuklular'ın giderek Suriye'de nüfuz tesis ettiğini gören Haleb Mir-dasî Emiri Mahmud, emirliğin bağımsızlığını elde ettiği tarihten beri Fâtımîler adına okuttukları hutbeyi Abbasî halifesi ve Selçuklu sultanı adına okutmaya başladı (19 Şevval 462/31 Temmuz 1070).³ Nihâyet, Sultan Alp Arslan Mısır seferi sırasında Haleb'i kuşatınca Mahmud annesiyle gelerek şehrin anahtarlarını Alp Arslan'a teslim etti ve ona bağlılığını bildirdi (Şaban 463/Mayıs 1071).

Öte yandan, Uvakoğlu Atsız el-Hârizmî Fâtımîler'in Suriye ve Filistin'deki hâkimiyetlerine son verip bölgede Selçuklu hâkimiyetini tesis etmek

¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dımaşk 1951, I, 295; krş. Ali Sevim, "Harun b. Han", *DİA*, XVI, 258; a.mlf., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, 35-47.

² Faruk Sümer, "Afşin", *DİA*, I, 440.

³ Ali Sevim, *a.g.e.*, 55-56.

amacıyla harekete geçmiş ve Dımaşk'ı kuşatmıştı. Ancak, başarı sağlayamadan ayrıldı. Daha sonra Trablusşam ve Sur şehirlerini ele geçirerek Suriye Filistin'de bir beylik kurdu. Sultan Melikşah Atsız'ın yenildiği ve öldüğüne dair haberler üzerine veziri Nizâmülmülk'ün muhalefetine rağmen Atsız'ın yerine kendi kardeşi Tacüddeve Tutuş'u tayin etti. Tutuş ise yolda Atsız'ın ölmediğini öğrenip durumu Melikşah'a bildirdi.

Suriye ve Filistin'in Kudüs, Remle, Taberiyye, Sur, Akkâ, Hıms ve Rafeniyye gibi önemli şehirlerini ele geçiren Atsız, daha önce bir kaç defa muhasara ettiği Dımaşk'ı da fethetmeyi başardı ve 5 Zilkade (10 Temmuz 1076) Cuma günü Abbasîler ve Selçuklular adına hutbe okuttu. Suriye ve Filistin'de Fâtımî hâkimiyetine son veren Atsız, Fâtımîler'i ortadan kaldırmak amacıyla Mısır üzerine yöneldi. Ancak, Kahire önlerinde cereyan eden savaşta mağlub oldu (469/1077) ve Dımaşk'a döndü. Bu bozgunundan sonra, Fâtımîler Suriye ve Filistin topraklarında yeniden hâkimiyet tesis etmek için ordular sevkettmeye başladı. Kalabalık Fâtımî ordusu karşısında Dımaşk'ı savunmakta zorlanan Atsız o sırada Haleb'i kuşatmakta olan Tutuş'a müracaat ederek yardım istedi. Tutuş'un yaklaşması üzerine Fâtımîler geri çekilirken, Atsız da Dımaşk'a bağlı Azrâ çayırlığında karşılaştığı Tutuş'a itaat arzetti ve Dımaşk'ı kendisine teslim etti. Ancak Tutuş çok geçmeden, davranışlarından kuşku-landığı Atsız'ı yayının kirişiyle boğdurttu.⁴

Bu olaydan sonra Tutuş, Dımaşk merkez olmak üzere Suriye Selçuklu Devleti'ni kurdu (471-72/1079). Tutuş'un Dımaşk'a hareket etmesini fırsat bilen Şerefüddeve Müslim b. Kureyş ise Haleb'e hâkim oldu (472/1080). Türkiye Selçuklu Sultanı I. Süleymanşah Antakya'yı fethettikten (1084-85) sonra Şerefüddeve ile Haleb'e hâkimiyet için mücadele etti ve yapılan savaş Şerefüddeve'nin ölümüyle sonuçlandı (20 Haziran 1085). Haleb'i müdafaa eden kuvvetlerinin kumandanı Şerîf el-Huteyfi'nin daveti üzerine Haleb'e hareket eden Tutuş, Aynüseylem'de Süleymanşah'ı mağlub ederek ölümüne sebep oldu (4 Haziran 1086) ve kısa bir süre sonra da (26 Rebülevvel 479/ 11 Temmuz 1086) Haleb'i zabtetti.

Tutuş'un Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk ile yaptığı saltanat mücadelesi sırasında Rey savaşında hayatını kaybetmesi (488/1095) üzerine, Suriye Selçukluları Rıdvan b. Tutuş'un başında bulunduğu Haleb Selçuklu

⁴ İbnü'l-Kalânisî, *Zeylû Tarihi Dımaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908, 112; Ali Sevim, *a.g.e.*, 63-90; a.mlf., "Atsız", *DİA*, IV, 92.

Melikliği (1095-1117) ile kardeşi Dukak'ın başında bulunduğu Dımaşk Selçuklu Melikliği (1095-1104) olmak üzere ikiye ayrıldı. Dımaşk ve Kuzey Suriye'de daha sonra Börfler (Tugteginliler) hâkim oldu (1104-1154).

İran'ın Rûdbâr vadisinde kendisine karargâh seçtiği ve "Beldetü'l-ikbâl" adını verdiği müstahkem Alamut⁵ kalesine yerleşerek Nizarî-İsmailî devletini kuran (483/1090) Hasan Sabbah⁶, askerî karargâh ve idârî merkez olarak kullandığı bu kaleden düzenlediği operasyonlarla Selçuklular'a sıkıntılı günler yaşattı. Hasan Sabbah'ın benimsediği ve Şehristanî'nin "ed-Davetü'l-cedîde" (Yeni Propaganda) adını verdiği⁷ akideyle Bâtınîlik yeni bir hüviyet kazanmış ve "masum imam" adına davette bulunan dâîlerin yerini devamlı haşîş (esrar) kullanmaya alıştırdıkları için *haşşâş* (çoğulu *haşşâşîn*) veya *haşîşî* (çoğulu *haşîşîyye*, *haşîşîyyîn*) denilen⁸ eli hançerlı câniler almıştı.

Nizarî-İsmailîler'in gayesi dinî olmaktan çok siyasî idi ve kendi görüşlerini halka zorla benimseterek mevcut sosyal ve siyasî nizâmı çökertmeyi hedefliyorlardı. Bu gayelerine ulaşmak için kurdukları teşkilat ve eğittikleri fedailerden yararlanarak bir çok din ve devlet adamını kendilerine has metotlarla ortadan kaldırdılar. Bazı insanları da propaganda veya tehditle kendi mezheplerine çektiler.

Hasan Sabbah adamlarını dinî ve siyasî unsurlarla motive ettiği için, kurduğu teşkilat dinamik ve uzun ömürlü olmuştur. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ile veziri Nizâmülmülk, İslâm dünyası için ciddî bir tehlike oluşturduklarını düşünmüşlerdi Hasan Sabbah ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmiş; bir yandan Nizâmiye Medresesi ile onlarla ilmî sahada mücadele ederken, öte yandan da Fâtımîler üzerine ordular sevkederek onları imha etmeye çalışmışlardı.⁹ Ancak Bâtınîler, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra hanedan mensupları arasında başlayan taht kavgaları ve Haçlılar'ın bazı müslüman şehir ve kalelerini ele geçirmesiyle oluşan ortam-

⁵ Abdülkerim Özeydın, "Alamut", *DİA*, II, 336-337.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, "Hasan Sabbah", *DİA*, XVI, 347-350.

⁷ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. M. Seyyid Kıla î, Kahire 1381/1961, s. 192.

⁸ Mustafa Öz, "Haşîşîyye", *DİA*, XVI, 418. Nitekim, *Haşşâşîn* kelimesi batı dillerine "assassin" şeklinde ve "suikastçi, gizli katil" anlamıyla geçmiştir.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, 128-135.

dan istifâde ederek nüfuz sahalarını genişletip faaliyet ve cinayetlerini arttırdılar. Hasan Sabbah'ın estirdiği bu tedhiş havasından endişeye kapılan devlet adamları Sultan Berkyaruk'u uyararak, vakit geçirmeden tedbir alınmadığı takdirde telâfi edilemeyecek zararlara uğrayacaklarını söylediler. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk Bâtınîler'e karşı harekete geçti ve birçok kişiyi öldürttü.¹⁰

İsmailîler 1094'te ciddi bir krizle karşı karşıya kaldılar. Fâtımî halifesi Mustansır-Billah'ın ölümü (487/1094) Şîîler arasında sonu gelmez anlaşmazlıklara yol açmış, o güne kadar Fâtımî halifesini en yüksek dinî otorite kabul eden İran İsmailîleri onun yerine geçen Musta'lî-Billah'a (1094-1101) biat etmeyi reddederek Mustansır'ın büyük oğlu Nizâr'ı meşrû imam olarak kabul etmişlerdi. Şîîler daha Mustansır-Billah zamanında 1051 yılında dâî'd-duat (başdâî) Müeyyed Fi'd-din eş-Şirazî vasıtasıyla Haleb'de propaganda faaliyetlerini yürütmüşlerse de, Hasan Sabbah 1101-1103 yılları arasında dâîlerini Suriye'ye gönderme konusunda önemli bir karar aldı¹¹ ve oradaki Nizarî hareketi organize etmeyi başardı. O sırada her çeşit Sünnî ve Şîî görüşe sahip insanların bulunduğu Suriye İsmailî faaliyetleri için uygun bir yerdi. Fâtımîler'in zayıflaması, mahallî emirler arasındaki mücadele, Mustansır-Billah'ın halefleri döneminde Haçlı tehdidine maruz kalan Suriye'deki İsmailîler'in daha aktif rol oynamasına ve başarılı olmalarına yardımcı oldu. Ayrıca doğudan gelen Türkmenler de buradaki aşırı Şîî propagandadan etkilenmişlerdi. Suriye'deki Şîîler'in bir kısmı eski gelenek ve müttefiklerine bağlı kalmakla beraber, bir kısmı da İranlı İsmailîler'e meylettiler ve mahallî hükümdarlarla mücadele ettiler. Râşidüddin Sinan'a kadar Suriye'deki bütün Bâtınî liderler İranlı olup Hasan Sabbah tarafından İran'dan gönderilmişlerdi.

Suriye'deki ilk Nizarî-İsmailîler Hasan Sabbah'ın İranlı dâîlerine tavsiye ettiği metodu kullandılar. Stratejik kaleleri ele geçirmeye ve buraları askerî üs olarak kullanıp operasyon yapmaya teşebbüs ettiler. Siyasî amaçlı cinayetler işlemeye ve mahallî hükümdarlarla ittifaklar yapmaya başladılar. Fakat Suriye'de daha zor şartlarla karşılaştılar ve yarım asır boyunca mücadele et-

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, "Sultan Berkyaruk Devrinde (1092-1104) Bâtınîler'le Yapılan Mücadeleler", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'ın 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1985, 177-185.

¹¹ Bernard Lewis, *Haşîşîler*, trc. Ali Aktan, İstanbul 1995, 46.

mek zorunda kaldılar. Önce Haleb sonra da Dımaşk'tan mücadelelerini sürdürdüler.¹²

Suriye'deki ilk İsmailîler arasında yer alan Hakîm el-Müneccim XII. yüzyılın başında Haleb'de görüldü. Rıdvan'ın desteğine mazhar olarak rahat bir propaganda ortamı buldu ve kendi mezheplerini yaymak için burayı bir üs olarak kullandı. Haleb'in nüfusunun önemli bir kısmı Şîî idi. Ayrıca şehir, Cebel-i Sümmâk ve Cebel-i Behrâ gibi Şîîler'in elinde bulunan müstahkem kalelere de yakındı. Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan, komşu emirlere ve rakiplerine karşı İsmailîler'in desteğini kazanmak amacıyla onlara yakın ilgi göstermekteydi. 1101'de rakib emirlerin düşmanca tavırlarıyla karşı karşıya kalmış, Urfa kontu ve Antakya prinkepsi de topraklarına göz dikmişti. Onun Hakîm el-Müneccim'in propagandasına kanarak İsmailî mezhebine girmiş olması da mümkündür.¹³

Sultan Berkyaruk'tan sonra Büyük Selçuklu tahtına geçen Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) İsmailîler'le uğraşmayı gayrimüslimlerle mücadeleden daha üstün tutmaktaydı. Ancak buna rağmen, Alamut'u ele geçirip İsmailîler'i bertaraf edemedi.¹⁴ Nitekim, Hasan Sabbah 6 Rebûlâhir 518'de (23 Mayıs 1124) tarihinde ölünceye kadar faaliyetlerini Alamut'tan sürdürdü. Sadâkati ve itaati esas alan İsmailî öğretisi Hasan Sabbah'ın elinde güçlü bir silaha döndü ve Selçuklular için dinî, içtimâî ve siyâsî açıdan büyük bir tehlike haline geldi. Hasan Sabbah, taraftarlarının belirsiz arzularını, bozuk inançlarını, gayrimemnunların hedefsiz öfkelerini düzene koyup bunları daha önce benzeri görülmemiş derecede disiplinli ve planlı bir teşkilât içinde yönlendirmeyi başardı. Ancak, kurulu düzeni değiştirme gayretlerinin başarıya ulaşması Selçuklular tarafından engellendi.

İsmailî dâîler Nizarî-İsmailî öğretiyi Alamut'tan Suriye'ye de taşıdılar ve oradaki İsmailî toplumuna yeni bir hareket kazandırdılar. Hasan Sabbah İran'daki faaliyetlerini sürdürmekle beraber, bazı dâîlerini yeni daveti (ed-

¹² Farhad Daftary, *The Assassin Legends, Myths of the Isma'ilis*, Londra– New York 1994, 32-33.

¹³ Marshall G. S. Hodgson, *The Order of Assassins*, The Hague, The Netherlands 1955, 90; Bernard Lewis, "The Isma'ilites and the Assassins, *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton, Madison–Milwaukee–Londra 1969, I, 109-110.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi 498-511/1105-1118*, Ankara 1990, 78-88.

Davetü'l-cedîde) sürdürmek amacıyla Suriye'ye göndermişti. Suriye mahallî ve dinî öncelikleri yanında siyasî açıdan da istikrarlı bir bölge olmadığı için İsmailî propagandaya uygun bir yer idi. Burada Şiîliğe mütemâyil bir çok fırka vardı. Üstelik Tutuş'un ölümünden (488/1095) sonra Suriye küçük beylikler arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmaktaydı. Tutuş'un iki oğlu Haleb Meliki Rıdvan ile Dımaşk Meliki Dukak birbirleriyle sürekli rekabet içindeydi.¹⁵ Ayrıca Birinci Haçlı Seferi sonunda Haçlılar Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablusşam'da küçük devletler kurmuşlar ve Suriye sahillerini hâkimiyet altına almışlardı. Haçlı istilâsı sırasında çaresiz kalan halk bezginlik içinde kendilerine kurtuluş vaadeden davete icâbet etmeye hazırdı.

Suriye'ye gelen dâîler ve Alamut casusları başlangıçta tedhiş havası estirerek bazı kaleleri ele geçirmeye çalıştılar. Mensuplarının gücünü dağlık bölgelere yönlendirdiler. Mahallî emîrlerle işbirliği yapmanın ve onların desteğini sağlamanın yollarını aradılar. Dâîlerin çoğu İran asıllı olduğu için Suriye'deki hedeflerine ulaşmaları kolay olmadı. Cebel-i Behrâ (Cebel-i Ensâriyye)'daki bazı kaleleri tahkim edebilmek için uzunca bir zaman gerekti.

Bu dönemde İsmailî faaliyetlerinin başlıca merkezleri arasında Selemiye başta gelmekteydi. Buradan hareket eden dâîler Suriye'de pekçok taraftar kazandılar. Fâtımî halifesi Musta'li-Billah (1094-1101) ve oğlu Âmir-Biahkâmillâh devrinde (1101-1130) Fâtımîler Suriye'de etkili olmaya devam ettiler.

İsmailîler'in Suriye'deki ilk saldırısı 1106'da Efâmiye'ye karşı düzenlendi. Şehrin reîsi Halef İbn Mülâib Hasan Sabbah'a değil Fâtımî halifesine bağlı idi. Halef burayı 1096'da Rıdvan'dan almış ve eşkıyalık faaliyetleri için bir üs olarak kullanmıştı. İsmailîler Efâmiye kalesinin konumunu kendi faaliyetleri için uygun bularak, reisleri Halef İbn Mülâib'i öldürtmeye karar verdiler. Altı kişilik bir fedai grubu Haleb'den Efâmiye'ye gittiler ve Halef'e kendisine hizmet amacıyla geldiklerini söyleyip itibar gördüler. Daha sonra Sermîn kadısı Ebu'l-Feth, Halef'i öldürüp kaleyi ele geçirdi (24 Cemaziyelevvel 499/3 Şubat 1106).¹⁶

¹⁵ Bk. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 166 vdd.

¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'r-Taleb fi tâ'rihi Haleb*, nşr. Ali Sevim, Ankara 1976, 129-130.

Fâtımîler'in başkumandanı Emirü'l-cüyûş Efdal b. Bedr el-Cemalî Rıdvan'a özel elçi gönderip hutbeyi Halife Musta'li adına okutmasını ve onu metbû tanımmasını istedi. Rıdvan da bu isteğe uyarak 17 Ramazan 490'da (28 Ağustos 1097) Haleb, Şeyzer, Maarretünnu'mân ve buralara bağlı idarî birimlerde sırasıyla Müsta'li, Efdal ve kendi adına hutbe okunmasını emretmişti. Bunun üzerine Hatib Ebu Turâb Haydar b. Ebu Üsâme onlar adına hutbe okudu. Ancak Sünnî İslâm dünyasından gelen tepkiler karşısında dört hafta (12 Şevval 490/22 Eylül 1097) bu şekilde hutbe okuttuktan sonra bu tutumundan vazgeçip yeniden Abbasî Halifesi Mustâzahir-Billah ve Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk adına hutbe okutmaya başladı.¹⁷

Rıdvan'ın İsmailîler lehindeki politikası kısa bir süre sonra meyvelerini vermeye başladı. Cuma namazı için muhafızlarıyla birlikte kaleden inen Hıms Emiri Cenâhüddeve her zaman namazını kıldığı yere gelince Suriye'de ve özellikle Haleb'de Bâtınîliği yaymaya çalışanların önde gelen ismi Hakîm el-Müneccim'in gönderdiği sûfî kılığındaki İranlı üç fedai tarafından hançerlenerek öldürüldü (22 Receb 496/1 Mayıs 1103).¹⁸ O sırada orada bulunan on sûfinin Bâtınî zannedilerek öldürülmesi Hımslılar'ı çok üzdü ve derhal şehri boşalttılar. Şehrin Türk sâkinleri de Dımaşk'a kaçtılar. Bununla ilgili bilgi veren kaynakların çoğunda, katili Rıdvan'ın azmettirdiği kaydedilmiştir.

Bu olaydan iki üç hafta kadar sonra Hakîm el-Müneccim öldürüldü ve yerine yine bir İranlı olan Ebu Tahir es-Sâîğ geçti. Ebu Tahir, İran'daki İsmailîler'in politikasını takip ederek İsmailîler'e sempati duyan halkın yaşadığı bölgelerdeki kaleleri ele geçirmeye çalıştı. Haleb'deki karargâhından Âsi nehri ile Haleb arasındaki Cebelü's-Sümmâk gibi yüksek yerlerde faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Yukarı Âsi vadisinde otorite Hıms Emiri Cenâhüddeve Hüseyin, Şeyzer'de hüküm süren Munkızîler ve Efâmiye hâkimi Halef İbn Mülâib arasında paylaşılmıştı. Ebu Tahir Cebel-i Sümmâk, Şeyzer ve Sermîn arasındaki stratejik bölgedeki İsmailîler'e önemli bir destek sağladı.

¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 133; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dımaşk 1954, II, 126-128, 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih* (nşr. Tornberg), Beyrut 1399/1979, X, 269; krş. Ali Sevim, *a.g.e.*, 175-176.

¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 142; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi tâ'rîhi Haleb*, 122-123; a.mlf., *Zübdetü't-Taleb min tarihi Haleb*, 146-147; Ali Sevim, *a.g.e.*, 174-175; Bernard Lewis, *a.g.m.*, *A History of the Crusades*, I, 111.

İsmailîler'in Haleb'deki faaliyetleri onları hem Sünnîler hem de Şîîler arasında sevimsiz hale getirdi. Rebûlevvel 505'te (Eylül-Ekim 1111) Ebu Harb İsâb b. Zeyd el-Hucendî adlı Mâverâünnehirli zengin ve İsmailî karşıtı bir tüccarı öldürme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine Sünnîler ve Şîîler birlikte harekete geçerek İsmailîler'e karşı bir halk ayaklanması başlatmışlardır.¹⁹

Rivâyete göre Hucendî'nin yanında bulunan Ahmed b. Nasr adlı bir Bâtınî Haleb'e vardıkları zaman Ebu Tahir'in yanına gidip, Hucendî'nin İsmailîler'e düşmanlığından ve servetinden bahsetmiştir. Bunun üzerine Ebu Tahir de Rıdvan'ı Hucendî'yi katledip mallarını gasbetmeye teşvik etti. Ancak, görevlendirilen İsmailîler başarılı olamadılar. Rıdvan da İsmailîler'e karşı başlatılan bu harekete ses çıkaramadı. Fakîh Hucendî bu olayları Atabeg Tuğtegin ve diğer İslâm hükümdarlarına bildirmesi üzerine, onlar da elçi gönderip Rıdvan'ı kınadılar. Rıdvan ise yemin edip Hucendî'ye karşı kötü bir niyeti olmadığını belirtti.²⁰

Ancak Rıdvan, Mevdûd kumandasındaki Büyük Selçuklu ordusuna yardım edeceği yerde Haleb şehrinin kapılarını kapattırarak ve İsmailîler'le kendi askerlerini onlara karşı surları korumakla görevlendirmişti. Mevdûd Urfa üzerine yaptığı üçüncü seferden sonra Tuğtekin'in misafiri olarak Dımaşk'a geldi. 507 yılı Rebîülâhîrinin son Cuma günü Cuma namazını kılmak için beraberinde Tuğtekin ve kalabalık bir cemaat olduğu halde adı geçen Ulucami'ye geldi. Namazdan sonra müslüman halkın sevgi ve saygı dolu bakışları arasında önde Tuğtekin camiden çıktılar. Deylemliler, Horasanlı gençler, Türkler ve genç milisler (ahdâs)den müteşekkil silahlı muhafızların refâkatinde cami avlusunda ilerlerken hiç kimsenin önemsemediği birisi kalabalığın arasından sıyrılıp Mevdûd'a yaklaştı. Bu şahıs sanki dua edip sadaka istiyordu ve Mevdûd'a yaklaşır yaklaşmaz kaftanından tuttuğu gibi bir darbe vurdu. Darbelerden biri Mevdûd'un böğrüne diğeri uyluğuna saplandı. Yakalanan katil derhal öldürülürken, yaralı vaziyette Tuğtekin'in evine götürülen Mevdûd da birkaç saat sonra hayatını kaybetti. İbnü'l-İbrî Mevdûd'un Rıdvan'ın gönderdiği İsmailîler tarafından öldürülmüş olabi-

¹⁹ Bernard Lewis, *a.g.m.*, *A History of the Crusades*, I, 113.

²⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, 163.

leceğini söyler.²¹ Bernad Lewis²² ve Cahen²³ de Mevdûd'un İsmailîler tarafından öldürülmüş olabileceği kanaatindedir.

Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan devrinde Bâtınîler Haleb'de iyice kök salmış ve bir hayli kuvvetlenmişlerdi. Fikren Bâtınîliğe mütemayil olduğundan veya içinde bulunduğu zor şartlar dolayısıyla onlardan istifade etmek niyetiyle Bâtınîler'le işbirliği yapan ve onlara son derece müsamahakâr davranan Rıdvan, onların Haleb'de bir "Dârü'd-dave" (Propaganda üssü) kurmalarına da yardımcı olmuştu. Sultan Muhammed Tapar İsmailîler'le işbirliği yapan Rıdvan'ı şiddetle kınamış, bunun üzerine Rıdvan Ebu'l-Feth'in kardeşi Ebu'l-Ganâim ve adamlarını Haleb'den çıkartmak yoluna gitmiş, bazılarını da öldürtmüştü. Fakat Ebu Tahir es-Sâiğ Haleb'deki faaliyetlerine devam etti.²⁴

Rıdvan'ın 28 Cemâziyelâhir 507 (10 Aralık 1113) tarihinde ölümü üzerine yerine 12 yaşındaki oğlu Alparslan el-Ahras geçti. Rıdvan devrinde Haleb'deki Bâtınî nüfusunun giderek arttığını ve tehlikeli boyutlara ulaştığını gören Sultan Muhammed Tapar Haleb'in yeni hâkimi Melik Alparslan el-Ahras'a bir mektup göndererek: "*Baban (Rıdvan) Bâtınîler'le ilgili hususlarda bana muhalefet ederdî. Sen benim evlâdımsın; şimdi onları öldürmeni istiyorum*" dedi. Bâtınîler hakkında Sultan Muhammed Tapar ile aynı düşünceleri paylaşan Reisü'l-Ahdâs Said b. Bedî ile Haleb şehrinin diğer ileri gelenleri de Bâtınîler daha fazla kuvvetlenmeden Haleb'deki karargâhlarına bir baskın tertib edilmesini istiyorlardı. Uzun zamandır bu düşünceleri beslediği anlaşılan Reisü'l-Ahdâs Said b. Bedî, muhtemelen Sultan Muhammed Tapar'dan gelen mektub üzerine bu meseleyi Melik Alparslan'a anlattı ve Bâtınîler'in Haleb'deki karargâhlarının dağıtılmasına ve şehrin onlardan temizlenmesine karar verdiler. Aslında gerek Melik Alparslan ve gerekse Hadım Lu'lu' Bâtınîler'e karşı girişilecek bir harekattan korkuyor ve çekiniyorlardı. Ancak Reisü'l-Ahdâs Said b. Bedî onları cesaretlendirdi ve harekatı başlattı. Bâtınîler'in karargâh olarak kullandıkları Dârü'd-dave'nin kapısı kapatıldı ve kaçmamaları için bina kordon altına alındı. Önce Bâtınîliğin Haleb'de ve bütün Suriye'de yayılmasında mühim rol oynayan Ebu Tâhir es-

²¹ Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, 123-126.

²² İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1945, II, 352.

²³ Bernard Lewis, "The Isma'ilites and the Assassins", *A History of the Crusades*, I, 113.

²⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 153; Ali Sevim, *a.g.e.*, 204.

Sâîğ ve öteki liderleriyle beraber yaklaşık 200 kadar Bâtınî yakalandı. Ebu Tahir es-Sâîğ, İsmail ed-Dâî ve Suriye'deki liderlerinden Hakîm el-Müneccim'in kardeşi ve önde gelen Bâtınîler derhal öldürüldü. Diğerleri ise mahbeslere dolduruldu ve mallarına el kondu. Daha sonra bunların bir kısmı bağışlanıp serbest bırakılırken bir kısmı da kaleden aşağı atılarak öldürüldü. Kaçıp kurtulanlar ve salıverilenler Haçlılar'a sığındılar ve çeşitli şehirlere dağıldılar (507/1113-1114).²⁵ Hüsameddin İbn Dimlac adlı reisleri ise Rakka'ya kaçtı ve orada öldü. Onun adamlarından olup Bâlis kalesini İsmailîler'in hizmetinde tutan İbrahim el-Acemî de Şeyzer'e kaçtı.²⁶ Buna rağmen İsmailîler Kuzey Suriye'de hâlâ güçlü durumda idiler ve dikkatlerini güneye çevirmeye başlamışlardı.²⁷

İran'dan gelen İsmailîler Suriye'de çok sayıda sempatican kazandı. Şeyzer-Sermîn arasındaki stratejik mevkiye bazı kabilelerin de desteğini temin ettiler. Haleb'in doğusundaki Fırat bölgesi aşırı Şîîler'in merkezlerindendi. Ebu Tahir es-Sâîğ bu fırsatı değerlendirerek taraftar kazanmıştı. İsmailîler'in baş düşmanlarından Said b. Bedî Haleb Meliki Alp Arslan tarafından şehirden uzaklaştırılmış, o da İlgazi'nin yanına Mardin'e kaçarak Haleb'e dönmek için kendisinden yardım istemişti. Yolda Caber (Devser) kalesinde İsmailîler tarafından iki oğluyla beraber öldürüldü (1119).²⁸

Haleb 1123'te Belek Gazi tarafından alındıktan sonra İsmailîler'in nüfuzu azalmaya başladı. Belek dâî'd-üât (baş dâî) Behram'ın casusunu tevkif etti ve 1124'te İsmailîler'in sürgün edilmesini emretti. İsmailîler mallarını satıp gittiler. İsmailîler zamanla Güney Suriye'de durumlarını sağlamlaştırmaya devam ettiler. Behram, İlgazi'nin desteğine rağmen Haleb halkı tarafından sevilmedikleri için kendilerine Haleb dışında bir yer aramaya

²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 189 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 499; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 164, 168. Krş. M. G. S. Hodgson, *The Order of Assassins*, 94; Deguignes, *Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve Daha Sâir Tatarlar'ın Tarih-i Umûmîsi*, trc. Hüseyin Câhid, İstanbul 1924, IV, 204; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, 209.

²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 189-190; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 532-533; a.mlf., *Buğyetü't-Taleb*, 169; C. Cahen, *La Syrie du Nord, a l'epoque des croisades et la principaute franque d'Antioche*, Paris 1940, 268; Lewis, "The Ismailites...", *A History of the Crusades*, I, 114.

²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 189-190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 499.

²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 186-187; Lewis, "The Isma'îlites...", *a.g.e.*, I, 114; a. mlf., *Haşîşîler*, 88.

başladılar. Ertesi yıl, İlgazi'den Kal'atü'ş-şerîf'i isteyecek kadar konuma gelmişlerdi. İlgazi burayı onlara bırakmak istemiyor, fakat reddetmekten de çekiniyordu. Buranın yıkılmasından yana olan İbnü'l-Haşşâb ise 1125'te Bâtınîler tarafından öldürüldü.²⁹

Ebu Tahir'in öldürülmesinden sonra baş dâîler Haleb'de oturmadı. Halefi Behram da mezhebin faaliyetlerini güneye taşıdı. Kısa bir süre sonra kendisi Dımaşk'ta faal rol oynamaya başladı. Behram 1101'de Bağdat'ta Sultan Berkyaruk'un emriyle öldürülen bir bâtınî liderinin yeğeni idi. Suriye'ye kaçmış ve 1113'ten sonra İsmailîler'in liderliğini ele geçirmişti.³⁰ Suriye'nin muhtelif şehirlerinde baş dâî olarak faaliyette bulunuyordu. Çok gizli çalışan ve tebdil-i kıyafetle dolaşan Behram, bölgede tehlikeli bir unsur haline gelmişti. Necmeddin İlgazi onu Atabeg Tuğtekin'e gönderdi. Behram 1126 sonlarında, Artukoğlu İlgazi'den aldığı bir tavsiye mektubuyla Tuğtekin ile görüşmek üzere Dımaşk'a geldi. 1125'te Haçlı tehdidine maruz kalınca onların desteğine ihtiyaç hissetmiş olan Tuğtekin Behram'a ilgi ve itibar gösterdi. Behram şehirde büyük bir güç edindi. Tuğtekin ise esâsen İsmailîler'e karşı olduğu halde, onlardan çekindiği için kendilerini imha edecek bir ortam elde edinceye kadar bu şekilde davranmayı uygun buluyordu³¹. Ayak takımı ve sefih taifesi ise Behram'ın peşinden gidiyorlardı. Tuğtekin'in veziri Ebu Ali Tahir b. Sa'd el-Mazdekanî de, bâtınî olmadığı halde Behram'ı desteklemekteydi. Faaliyetleri herkes tarafından öğrenilince, Behram Tuğtekin'den sığınabileceği bir yer istedi. Vezir Mazdekanî Haçlı tehdidi altındaki Banyas'ı onlara vermesi için Tuğtekin'i ikna etti (Zilkade 520/Aralık 1126). İsmailîler burada bir dâru'd-da've de edindiler.

Behram, Banyas'a hâkim olduktan sonra şehri müstahkem hale getirdi. Bâtınîler güç ve kuvvetleri artınca etrafa dehşet saçmaya başladılar. Hiç kimse açıkça onlar aleyhine konuşamaz hale geldi.³² Behram ve adamları Banyas'tan çevredeki şehir ve kalelere akınlar düzenlemeye başladılar. Ehl-i sünnet dışı mezheb mensuplarının cirit attığı Hasbiye bölgesindeki Vâdi't-Teym İsmailîler için uygun bir mevki idi.

²⁹ Cahen, *La Syrie du Nord...*, 347-348; Lewis, "The Isma'îlites...", *a.g.e.*, I, 115.

³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 215.

³¹ Lewis, *Haşîşiler*, 89.

³² İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 215; Lewis, *Haşîşiler*, 90.

Aksungur el-Porsukî'nin öldürülmesinde de Behram'ın parmağı vardı. Aksungur el-Porsukî Zilkade 520 (26 Aralık 1126) Cuma günü camide sûfî kılığında sekiz kişinin saldırısına maruz kaldı. Muhafızlarına ve üzerinde zırh bulunmasına rağmen kendisini yere yıkıp yaraladılar, Aksungur o gün vefât etti.³³ Gizli bir bâtûnî olan Vezir Kıvâmüddin Nâsır İbn Ali Dergüzini bu suikaste azmettirenler arasındaydı. En azından katiller Suriye'den gelmişler ve muhtemelen Sermînli idiler.³⁴

Vâdit't-Teym'deki kabilelerden birinin reisi olan Barak b. Cendel'in katlinden dolayı zan altında tutulan Behram, Barak'ın kardeşi Dahhâk'ın muhalefetiyle karşılaştı. İsmailîler mağlup edilerek Behram öldürüldü.³⁵ Onun ölümü Dımaşk'taki İsmailî hareketinin zayıflamasına sebep oldu. Behram'ın yerine İsmailîler'in liderliğini üstlenen İsmail el-Acemî Banyas'ta idareye hâkim oldu. Vezir Mazdekanî de onu desteklemeye devam etti. Fakat tıpkı Rıdvan'ın ölümünden sonra olduğu gibi Atabeg Tuğtekin'in 1128'de ölümüyle İsmailîler'e karşı yoğun bir faaliyet başlatıldı.

İsmailîler'e ve vezir Mazdekanî'ye düşman olan Sikatü'l-Mülk Ebu'z-Zevâd Müferric b. Hasan İbnü's-Sûfî adlı şehir reisi ile şahne Yusuf b. Fîrûz ve Börî, İsmailîler'e karşı eylem başlattılar. Gerçekleştirilen saldırı sonucunda vezir öldürüldü (17 Ramazan 523/3 Eylül 1129).³⁶ Banyas'ta mukîm İsmail ed-Dâî ve adamları bunu duyunca ne yapacaklarını şaşırıldılar. Nitekim, haberin yayılması üzerine harekete geçen şehrin milis kuvvetleri (ahdâs) İsmailîler'e saldırdı ve yaklaşık 6000'den fazla İsmailî öldürüldü. Bunlar arasında Şâzilî el-Hâdim de vardı. Bu gelişmeler üzerine, İsmail Banyas'ta barınmadı ve kaleyi Franklar'a teslim edip Frank topraklarına kaçtı ve 1130'da öldü.³⁷

³³ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 234-235.

³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 214; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 633-634.

³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 215; 221-222; Cahen, *La Syrie du Nord...*, 347; Lewis, "The Isma'ilites...", *a.g.e.*, I, 117; a.mlf., *Haşîşiler*, 90.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 656-657. İbnü'l-Esîr Mazdekanî'nin Sur şehrini almak için Haçlılar'la müzâkereye giriştiğini ve bunu haber alan Börî'nin onu öldürttüğünü söyler.

³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 223-224; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 656-657 (İbnü'l-Esîr Vezir Ebu Ali Tahir b. Sa'd el-Mazdekanî ile İsmailîler'in Dımaşk'ı Haçlılar'a teslim etmek niyetinde olduğunu kaydeder); Lewis, *Haşîşiler*, 90; Cahen, *La Syrie du Nord...*, 348.

O dönemde emirler İsmailîler'in beklenmedik saldırılarına karşı, zırh giymeleri ve çeşitli tedbirler almalarına rağmen, Ancak bütün bunlara rağmen İranlı iki fedai Türk askerleri arasına karışarak Dımaşk'taki batınî katliamının öcünü almak için Böri'nin ordusuna girdiler ve hamamdan evine giderken onu yaraladılar (5 Cemâziyelâhîr 525/5 Mayıs 1131). Böri aldığı bu yara yüzünden ertesi yıl vefât etti (21 Receb 526/7 Mayıs 1132).³⁸

İsmailîler Selçuklu kumandanı ve devlet adamları yanında Fâtımîler'e karşı da düşmanca hileler peşindeydiler. 1120'de bir Fâtımî casusu, 1121'de Fâtımî ordularının başkumandanı Emirü'l-cüyûş Efdal b. Bedr el-Cemalî ve 1130'da da Fâtımî halifesi Âmir-Biahkâmillah, Bâtınîler tarafından öldürüldü. 1132-1133 yılında Kehf hâkimi Seyfûlmülk b. Amrûn, Kadmûs'u İsmailîler'e sattı. Oğlu Musa da ailevî çekişmeler sebebiyle Kehf'i onlara verdi. 1140-1141'de Benî Munkız valisi Sungur'un elindeki Masyaf zabtedildi. Ele geçirdikleri kaleler arasında Havâbî, Rusâfe, Kuley'a ve Menîka da vardı.³⁹

İsmailîler genel olarak Suriye'deki Haçlılar'la iyi ilişkiler içindeydi. Ali b. Vefa adlı İsmailî lideri Nureddin Mahmud Zengi'ye karşı Antakya Prinkepsi Raymond'u destekliyordu. 1149'da, İnnab savaşında da Haçlılar'ın safında yer almıştı. Ancak, bundan bir veya iki yıl sonra Trablus kontu II. Raymond İsmailîler tarafından öldürüldü. II. Raymond İsmailîler'in katlettiği ilk Haçlı reisi idi.

Bundan sonra, Suriye'deki en büyük İsmailî dâîsi Şeyhu'l-Cebel Râşidüddin Sinan ile beraber İsmailîler'in tarihinde yeni bir devir başlayacaktı.⁴⁰

³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, 230, 233; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 679-680; Lewis, *Haşîşiler*, 90-91.

³⁹ Cahen, *La Syrie du Nord*, 353-354; Lewis, *Haşîşiler*, 92.

⁴⁰ Lewis, "The Isma'ilites...", *a.g.e.*, I, 120 vd.; a.mlf., *Haşîşiler*, 93 vd.; I. Ivanov, "Râşidüddin Sinan", *İA*, IX, 635-636; Farhad Daftary, "Râshid al-Dîn Sinân, *El* (2nd ed.), VIII, 442-443.